

Emil Kruk

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ORCID: 0000-0002-7954-0303

emil.kruk@umcs.pl

Status prawny zwierząt w Polsce*

ABSTRAKT

Artykuł ma charakter naukowo-badawczy, a jego zasadniczym celem jest określenie statusu prawnego zwierząt oraz ustalenie, w jakim stopniu normujące go regulacje prawne wpływają na poziom ochrony humanitarnej zwierząt w Polsce. Realizacja tego zadania badawczego wymagała przede wszystkim dookreślenia pojęcia „zwierzę”, omówienia zasady dereifikacji i nakreślenia jej zasięgu normatywnego, a także przedstawienia charakterystyki zwierzęcia jako szczególnego dobra materialnego. Potrzebę podjęcia tytułowego zagadnienia determinuje szczególnie świadomość, że wraz z rozwojem cywilizacyjnym zmienia się sposób życia człowieka i jego stosunek do zwierząt. W każdym razie dokonujące się w ostatnich dziesięcioleciach przemiany w tym obszarze czynią aktualnym tytułowe zagadnienie i skłaniają do weryfikacji wcześniejszych ustaleń. Z założenia przeprowadzone badania mają przyczynić się do wypracowania optymalnego modelu prawnej ochrony zwierząt i rozwoju nauki prawa. Samo zaś upowszechnienie otrzymanych wyników ma prowadzić do podniesienia poziomu świadomości społecznej w przedmiocie statusu prawnego zwierzęcia, co jest jednym z warunków dalszego postępu cywilizacyjnego.

Słowa kluczowe: zwierzę; dobro materialne; status prawny; dereifikacja; ochrona humanitarna; prawna ochrona zwierząt; Polska

WPROWADZENIE

Zasadniczym celem tego artykułu jest udzielenie odpowiedzi na pytania, jaki status prawny w Polsce posiadają zwierzęta oraz w jakim stopniu określające go regulacje prawne wpływają na poziom ochrony humanitarnej zwierząt. Realizacja przedstawionego zamierzenia badawczego wymaga przede wszystkim dookreślenia pojęcia „zwierzę”, omówienia zasady dereifikacji i nakreślenia jej zasięgu normatywnego, a także przedstawienia charakterystyki zwierzęcia jako szczególnego dobra materialnego. Wyliczone zagadnienia, w podanej tu kolejności, są przedmiotem dalszych rozważań. Badania przeprowadzono z wykorzystaniem dominującej w metodologii badań prawniczych metody dogmatycznej, a polegały na analizie obowiązujących regulacji prawnych oraz dotychczasowego dorobku judykatury i doktryny prawa w przedmiocie statusu prawnego zwierzęcia. Poczynione w ten sposób ustalenia pozwoliły na sformułowanie, przy wykorzystaniu rozumowań dedukcyjnych, twierdzeń uogólniających. Z założenia przeprowadzone badania mają przyczynić się do wypracowania optymalnego modelu prawnej ochrony zwierząt i rozwoju nauki prawa. Samo zaś upowszechnienie otrzymanych wyników ma prowadzić do podniesienia poziomu świadomości społecznej w przedmiocie statusu prawnego zwierzęcia, co jest jednym z warunków dalszego postępu cywilizacyjnego.

---

* Publikacja została przygotowana w ramach realizacji projektu badawczego pt. „Administracyjnoprawna ochrona zwierząt” („The Administrative Law Model of Animal Protection”), objętego wnioskiem zarejestrowanym w systemie Obsługa Strumieni Finansowania administrowanym przez Ośrodek Przetwarzania Informacji pod nr 2016/23/D/HS5/01820 i przyjętego do finansowania w ramach ogłoszonego przez Narodowe Centrum Nauki konkursu SONATA 12 na podstawie decyzji Dyrektora Narodowego Centrum Nauki w Krakowie z dnia 16 maja 2017 r. (decyzja nr DEC-2016/23/D/HS5/01820, umowa nr UMO-2016/23/D/HS5/01820).

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

---

Potrzebę podjęcia tytułowego zagadnienia zdeterminowała przede wszystkim świadomość, że wraz z rozwojem cywilizacyjnym zmienia się sposób życia człowieka i jego stosunek do zwierząt¹. Dzisiaj można mówić o pewnym paradoksie, który przejawia się w diametralnie różnym sposobie traktowania zwierząt domowych, zwierząt bezdomnych², zwierząt gospodarskich, zwierząt laboratoryjnych, zwierząt wykorzystywanych do celów specjalnych czy w końcu zwierząt wolno żyjących. Znajduje to odzwierciedlenie w systemie prawa, gdzie z jednej strony przeprowadza się tzw. dereifikację i zakazuje okrutnego traktowania zwierząt, a z drugiej zezwala się na poddanie ich ubojowi według szczególnych metod wymaganych przez obrzędy religijne. Opisana sytuacja skłoniła do podjęcia badań, których zasadniczym celem jest przeprowadzenie analizy przepisów prawa określających status prawny zwierzęcia, będącego bytem biologicznym (istotą żyjącą, zdolną do odczuwania cierpienia), istotnym składnikiem przyrodniczego dziedzictwa ludzkości oraz dobrem o charakterze majątkowym.

DEFINICJA ZWIERZĘCIA

Znamienne jest to, że podstawowy w przedmiotowym zakresie akt prawny, tj. ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt³, nie zawiera definicji terminu „zwierzę”. Sytuacja ta skłoniła do przeprowadzenia wykładni językowej poprzez ustalenie tego, jakie znaczenie ten termin ma w języku potocznym. I tak np. według *Słownika języka polskiego PWN* zwierzę to „każde żywe stworzenie z wyjątkiem człowieka”⁴. Z kolei *Wielki słownik języka polskiego* wskazuje, że w znaczeniu potocznym zwierzę to „istota żywa niebędąca rośliną, człowiekiem, ptakiem ani owadem”⁵. Przedstawione rozumienie budzi jednak szereg wątpliwości. Chodzi m.in. o jego zgodność (czy raczej jej brak) z obecnym stanem wiedzy naukowej. We współczesnej nauce o zwierzętach, czyli zoologii, terminem „zwierzę” określa się bowiem organizmy cudzożywne, wielokomórkowe, o komórkach eukariotycznych (materiał genetyczny jest zawarty w uorganizowanym jądrze), otoczonych cienką błoną komórkową. Ponadto wszystkie zwierzęta reagują na bodźce środowiska zewnętrznego, a większość z nich ma zdolność ruchu lokomocyjnego⁶. Z naukowego punktu widzenia nie ma więc żadnego powodu, aby owady, ptaki czy nawet człowieka wykluczać ze świata zwierzęcego, jak to ma często miejsce na płaszczyźnie językowej⁷. Już choćby z tego względu przytoczone wyżej słownikowe eksplikacje nie mogą być traktowane jako wystarczające na użytek prowadzonej tu interpretacji. Jak w każdym takim przypadku, konieczne jest odwołanie się do argumentów

¹ B. Grabowska, *Zmiany relacji człowiek–zwierzę, czyli cena postępu*, „Kultura i Wartości” 2014, nr 2, s. 105–120 i przywołana tam literatura.

² E. Kruk, *Polish and Estonian Regulations on Homeless (Stray) Animals*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2021, vol. 30(1), s. 145–162.

³ T.j. Dz.U. 2020, poz. 638, dalej: u.o.z.

⁴ *Zwierzę*, [w:] *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/zwierze;2547682.html> [dostęp: 19.04.2021].

⁵ *Zwierzę*, [w:] *Wielki słownik języka polskiego*, https://wsjp.pl/index.php?id_hasla=12128&id_znaczenia=4610116&l=26 [dostęp: 19.04.2021].

⁶ *Zwierzę*, [w:] *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/zwierze;4002515.html> [dostęp: 19.04.2021]. Por. J. Dzik, *Zoologia. Różnorodność i pokrewieństwa zwierząt*, Warszawa 2015, s. 10 i n.

⁷ Na temat językowego postrzegania i poznawania świata zwierzęcego zob. np. M. Walczak, *Czy owad to zwierzę?*, „Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies” 2015, nr 1, s. 265–271; R. Tokarski, *Konceptualizacja zwierząt w potocznej świadomości językowej*, [w:] *Prawna ochrona zwierząt*, red. M. Mozgawa, Lublin 2002, s. 11–17.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

celowościowych. Pojawia się bowiem pytanie, czy również ustawodawca używa pojęcia zwierzę na oznaczenie każdego żywego stworzenia z wyjątkiem człowieka? Jak się wydaje, taka teza byłaby nieuprawniona. Świadczy o tym przede wszystkim aktualne brzmienie art. 2 ust. 1 u.o.z., zgodnie z którym omawiana ustawa reguluje postępowanie ze zwierzętami kręgowymi. Dla zapewnienia odpowiedniej wartości eksplikacyjnej tego stwierdzenia należy przypomnieć, że kręgowce to podtyp zwierząt, których charakterystyczną cechą jest szkielet wewnętrzny, złożony z kości oraz zębów, zbudowany ze zmineralizowanej tkanki kostnej lub chrzęstnej. Kręgowce dzieli się tradycyjnie na sześć gromad: bezszczętkowce, ryby, płazy, gady, ptaki i ssaki⁸. Ograniczenie zakresu przedmiotowego ustawy o ochronie zwierząt poprzez dodanie wzmianki o zwierzętach kręgowych nastąpiło dopiero z dniem 12 czerwca 2009 r. Pierwotnie przepis art. 2 u.o.z. zawierał jedynie wyliczenie poszczególnych kategorii zwierząt, do których ustawa miała być stosowana (domowe, gospodarskie, wykorzystywane do celów rozrywkowych, widowiskowych, filmowych, sportowych i specjalnych, używane do doświadczeń, utrzymywane w ogrodach zoologicznych, wolno żyjące – dzikie, obce w faunie rodzimej). Wspomniane wyliczenie pozbawione było jednak większego znaczenia normatywnego, o czym przesądzał przede wszystkim fakt, iż poszczególne jego elementy nie były rozłączne, a samo wyliczenie nie było zupełne⁹.

Legalną definicję terminu „zwierzę” zawierało natomiast rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o ochronie zwierząt¹⁰. Na marginesie warto zaznaczyć, że był to pierwszy polski akt prawny, który przewidywał humanitarną ochronę zwierząt. W myśl art. 1 tego rozporządzenia (w jego pierwotnym brzmieniu) znęcanie się nad zwierzętami było „wzbronione”, a pod pojęciem „zwierzę” należało rozumieć „wszelkie domowe i oswojone zwierzęta i ptactwo oraz schwyte zwierzęta i ptactwo dzikie, jako też ryby, płazy, owady itp.”. Dopiero w drodze art. 1 ust. 1 ustawy z dnia 25 lutego 1932 r. w sprawie zmiany rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o ochronie zwierząt¹¹, która weszła w życie 22 kwietnia 1932 r., rozszerzono pojęcie zwierzęcia, obejmując nim wszystkie dzikie zwierzęta i ptactwo, a nie – jak to było wcześniej – tylko te „schwyte”. Abstrahując od zawartego w przytoczonej definicji rozróżnienia „zwierząt” i „ptactwa”, które współcześnie nie znajduje żadnego uzasadnienia, należy zauważyć, że prawodawca nie ograniczył zakresu przedmiotowego pojęcia – a co za tym idzie także zakresu wprowadzanej ochrony prawnej – do kręgowców, tylko objął nimi wszystkie zwierzęta w potocznym rozumieniu tego słowa, a więc z wyłączeniem człowieka. Takie rozumienie zwierzęcia obowiązywało aż do czasu wejścia w życie ustawy o ochronie zwierząt.

ZASADA DEREIFIKACJI I JEJ ZASIĘG NORMATYWNY

Data wejścia w życie ustawy o ochronie zwierząt, tj. 24 października 1997 r., stanowi cezurę w kształtowaniu pozycji prawnej zwierząt w Polsce. Do tego czasu zwierzęta pozostające we władztwie człowieka (bez względu na ich rodzaj) były traktowane jako rzeczy ru-

⁸ *Kręgowce*, [w:] *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/kregowce;3927415.html> [dostęp: 19.04.2021]. Por. P. Kąkol, *Biologia. Kompendium*, Warszawa 2010, s. 822 i n.

⁹ Szerzej na ten temat zob. W. Radecki, *Ustawy o ochronie zwierząt. Komentarz*, Warszawa 2015, s. 55 i n.

¹⁰ T.j. Dz.U. 1932, nr 42, poz. 417.

¹¹ Dz.U. 1932, nr 29, poz. 287.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

chome, będące przedmiotem własności oraz innych praw rzeczowych¹². Dotyczyło to również zwierząt wolno żyjących (dzikich), które zostały objęte w posiadanie samoistne¹³. Warto przy tym podkreślić, że już wtedy w doktrynie wyrażane były wątpliwości dotyczące charakteru prawnego zwierząt, wynikające z ich biologicznej natury. Ze względu na ich zdolność do poruszania się oraz odczuwania (zwłaszcza bólu i strachu) zwierzęta postrzegano jako „specyficzne przedmioty stosunków cywilnoprawnych”. Formułowano też postulaty wyrażające potrzebę ochrony zwierząt „w rozsądnych granicach”¹⁴ oraz ich dereifikacji¹⁵. Postulaty te znalazły odzwierciedlenie w przepisach ustawy o ochronie zwierząt, która w art. 1 ust. 1 przesądza o tym, że „zwierzę, jako istota żyjąca, zdolna do odczuwania cierpienia, nie jest rzeczą”. Jak widać, za taką kwalifikacją prawną zwierząt przemawiają przede wszystkim względy humanitarne (emocjonalne). Sam zwrot odnoszący się do zdolności odczuwania cierpienia jednak nie ma charakteru normatywnego, a jego przydatność do wyznaczenia zakresu przedmiotowego dereifikacji jest ograniczona, trudno byłoby bowiem przyjąć, że ustawodawca w prosty sposób założył, iż wszystkie zwierzęta posiadają taką zdolność. Podobnie trudno jest, nawet w obecnym stanie wiedzy naukowej, jednoznacznie rozstrzygnąć, które z nich takiej właściwości nie posiadają¹⁶. Dodatkowo zagadnienie to komplikuje aktualne brzmienie art. 2 u.o.z., który określa jej zakres przedmiotowy, wskazując, iż ustawa ta reguluje postępowanie ze zwierzętami kręgowymi¹⁷, o czym była już mowa wyżej.

Jeśli zaś chodzi o określenie zakresu normatywnego zasady dereifikacji, to należy wskazać, że art. 1 ust. 1 u.o.z. odnosi się do całego systemu prawa, o czym przesądza treść art. 1 ust. 2 u.o.z., zgodnie z którym w sprawach nieuregulowanych w ustawie o ochronie zwierząt do zwierząt stosuje się odpowiednio przepisy dotyczące rzeczy. Oznacza to konieczność uwzględnienia podczas interpretacji wszelkich przepisów (niezależnie od ich przynależności gałęziowej) odnoszących się do zwierząt okoliczności, że zwierzęta są istotami żyjącymi, zdolnymi do odczuwania cierpienia, a człowiek jest im winien poszanowanie, ochronę i opiekę. W każdym razie zawarte w takich przepisach postanowienia dotyczące rzeczy mogą

¹² W rozumieniu art. 45 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. 2020, poz. 1740), dalej: k.c., „rzeczami są tylko przedmioty materialne”. Z definicji tej wynika, że rzeczami w rozumieniu prawa cywilnego są materialne części przyrody w stanie pierwotnym lub przetworzonym, na tyle wyodrębnione (w sposób naturalny lub sztuczny), że w stosunkach społeczno-gospodarczych mogą być traktowane jako dobro samoistne. Zob. E. Skowrońska-Bocian, M. Warciński, *Komentarz do art. 45*, [w:] *Kodeks cywilny*, t. 1: *Komentarz. Art. 1–449*¹⁰, red. K. Pietrzykowski, Legalis 2020.

¹³ W orzecznictwie sądowym utrwalił się pogląd, że zwierzęta w stanie wolnym, niebędące rzeczami, lecz przedmiotami materialnymi niczymi, przez zawładnięcie nimi i objęcie w posiadanie samoistne stają się rzeczami oraz przedmiotami prawa własności. Po wejściu w życie ustawy o ochronie zwierząt pogląd ten w zasadzie zachował aktualność, z tą różnicą, że od chwili zawładnięcia zwierzęciem żyjącym w stanie wolnym staje się ono przedmiotem własności, ale nie staje się rzeczą. Nie zmienia to faktu, że w sprawach nieuregulowanych w ustawie o ochronie zwierząt do takich zwierząt należy odpowiednio stosować przepisy dotyczące rzeczy. Zob. orzeczenie SN z dnia 9 marca 1973 r., I CR 58/73, LEX nr 2711470; uchwała SN z dnia 12 kwietnia 1988 r., III CZP 22/88, LEX nr 3474.

¹⁴ M. Pazdan, *Pozycja prawna zwierząt*, [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1: *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Legalis 2012 i przywołana tam literatura.

¹⁵ E. Łętowska, *Dwa cywilnoprawne aspekty praw zwierząt: dereifikacja i personifikacja*, [w:] *Studia z prawa prywatnego. Księga pamiątkowa ku czci Profesor Biruty Lewaszkiewicz-Petrykowskiej*, red. A. Szpunar, Łódź 1997, s. 71–92.

¹⁶ W. Radecki, *op. cit.*, s. 46.

¹⁷ Por. uwagi M. Goettela (*Sytuacja zwierzęcia w prawie cywilnym*, Warszawa 2013, s. 46), który stoi na stanowisku, że niezależnie od aktualnego brzmienia art. 2 u.o.z. ustawodawca nie ogranicza „mechanizmu dereifikacji” wyłącznie do kręgowców.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

znaleźć tylko „odpowiednie” zastosowanie. Co za tym idzie dereifikację zwierząt należy uznać za zasadę systemu prawa, a nie wyłącznie zasadę określonej gałęzi prawa¹⁸. Mowa tu o zasadzie dyrektywnej, która ma realny wpływ zarówno na proces tworzenia, jak i stosowania prawa, wyznacza bowiem kierunki legislacji i stanowi jednocześnie ważną wskazówkę interpretacyjną.

ZWIERZĘ JAKO DOBRO MATERIALNE

Prostą konsekwencją opisaną wyżej zasady dereifikacji jest wyłączenie zwierząt z klasy rzeczy¹⁹. Nie oznacza to jednak, wbrew niektórym opiniom²⁰, że zwierzęta tracą w ten sposób przymiot dobra materialnego. Co prawda, rzeczami w rozumieniu art. 45 k.c. są tylko przedmioty materialne. Nie wolno jednak stawiać znaku równości między pojęciem rzeczy a pojęciem przedmiotu materialnego, które obejmuje zarówno materię nieożywioną, jak i ożywioną (rośliny, zwierzęta). Słusznie więc twierdzi M. Goettel, że „kryteria (cechy), które zgodnie z przyjętą przez ustawodawcę koncepcją przesadzają o niemożliwości traktowania zwierzęcia jako rzeczy (istota żyjąca, zdolna do odczuwania cierpienia), niewątpliwie świadczą o szczególnej naturze dobra materialnego, jakim jest zwierzę”²¹.

Poczynione wyżej ustalenia skłaniają do przedstawienia tych właściwości zwierząt, które determinują ich status prawny. Umożliwi to, przynajmniej w pewnym stopniu, usytuowanie zwierząt w ramach klasyfikacji dóbr materialnych i ustalenie, jakie unormowania dotyczące rzeczy mogą być do nich odpowiednio stosowane²². I tak, niezależnie od wątpliwości, które dotyczą gatunków wolno żyjących (zob. dalej), należy wskazać, że zwierzęta mają charakter samoistny. Wyjątek w tym zakresie stanowią zwierzęta żyjące w środowisku wodnym. W każdym razie w aktualnym stanie prawnym przyjmuje się, że ryby oraz inne organizmy żyjące w wodzie stanowią jej pożytki²³. Warto przy tym zwrócić uwagę, że określenie to nie jest zbyt precyzyjne. O pożytkach można bowiem mówić dopiero z chwilą ich pozyskania. Do tego momentu „stanowią one (w zależności od sytuacji prawnej konkretnej wody) część składową nieruchomości gruntowej, w obrębie której jest położona woda (w wypadku wód powierzchniowych stojących) lub część (jednak nie składową) wody (w wypadku wód powierzchniowych płynących oraz morskich)”²⁴. W tym miejscu należy też podkreślić, że zwierzę może być kwalifikowane, zgodnie z regulacją art. 53 § 1 i art. 54 k.c., jako pożytek naturalny rzeczy (np. ryby wyłowione ze stawu) albo jako pożytek prawa (np. prawa polowa-

¹⁸ *Ibidem*, s. 48 i n.

¹⁹ Dereifikacja dotyczy zwierząt żywych. Rzeczami są natomiast produkty pochodzące od zwierząt (np. pożytki naturalne w postaci mleka, wełny owczej itp.) oraz zwierzęta martwe i części ich ciał. Zob. Z. Zaporowska, *Odpowiedzialność za zwierzę jako produkt niebezpieczny*, „Rejent” 2009, nr 1, s. 144.

²⁰ W opinii M. Nazara (*Normatywna dereifikacja zwierząt – aspekty cywilnoprawne*, [w:] *Prawna...*, s. 133–134) „[z]wierzę nie tylko nie jest rzeczą w znaczeniu techniczno-prawnym, lecz nadto nie jest przedmiotem materialnym – jako istota żyjąca, zdolna do odczuwania cierpienia”. Podobnie M. Pazdan, *op. cit.*

²¹ M. Goettel, *op. cit.*, s. 50.

²² *Ibidem*, s. 51.

²³ Zob. art. 263 ust. 1 ustawy z dnia 20 lipca 2017 r. – Prawo wodne (t.j. Dz.U. 2020, poz. 310 ze zm.); art. 1 ust. 3 ustawy z dnia 18 kwietnia 1985 r. o rybactwie śródlądowym (t.j. Dz.U. 2019, poz. 2168).

²⁴ M. Goettel, *op. cit.*, s. 40 i przywołana tam literatura. Zob. także: K. Gruszecki, *Rybactwo śródlądowe. Komentarz*, Warszawa 2020, s. 31.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

nia)²⁵. Pożytkami są też, po uprzednim ich oddzieleniu, niektóre części składowe organizmu zwierzęcego (np. wełna, mleko, jaja, przychówek). Niektóre zwierzęta nie są zdolne do samodzielnej egzystencji poza grupą osobników tego samego gatunku. W takich przypadkach zastosowanie znajduje koncepcja przedmiotów złożonych. Jak wskazuje się w literaturze, przykładem złożonego dobra materialnego, będącego odpowiednikiem rzeczy zbiorowej, jest rój pszczelej, choć bywa on też kwalifikowany jako zbiór przedmiotów (*universitas rerum*)²⁶. Oczywiście zwierzęta są dobrami materialnymi ruchomymi i są niepodzielne. Ponadto, niezależnie od posiadanych cech osobniczych, w stosunkach cywilnoprawnych zwierzęta mogą być traktowane jako dobra oznaczone co do tożsamości albo jako dobra oznaczone co do gatunku.

Należy przy tym podkreślić, że status prawny poszczególnych kategorii zwierząt został uregulowany odmiennie. I tak jeśli chodzi o zwierzęta domowe czy np. zwierzęta gospodarskie, nie ulega wątpliwości, że mogą być one przedmiotem własności i innych praw rzeczowych oraz przedmiotem czynności obrotu²⁷. Wynika to jasno z treści art. 1 ust. 2 u.o.z., w myśl którego w sprawach nieuregulowanych w tej ustawie do zwierząt stosuje się odpowiednio przepisy dotyczące rzeczy. Inaczej wygląda sytuacja jeżeli chodzi o zwierzęta nieudomowione żyjące w warunkach niezależnych od człowieka (zwierzęta wolno żyjące, dzikie). Warto zacząć od tego, że postępowanie z tą kategorią zwierząt reguluje ustawa o ochronie zwierząt. Ustawa ta nie określa jednak ich sytuacji prawnorzeczowej. Zastosowanie w tym zakresie znajdują m.in. przepisy ustawy z dnia 13 października 1995 r. – Prawo łowieckie²⁸, która reguluje kwestię własności zwierząt łownych (zwierzyna)²⁹ żyjących w stanie wolnym³⁰. Zgodnie z art. 2 Pr.ł. zwierzęta takie, jako dobro ogólnonarodowe, stanowią własność Skarbu Państwa. Nie jest to jednak własność w rozumieniu art. 140 k.c., lecz szczególne prawo majątkowe bezwzględne. Jak zauważył Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 12 kwietnia 1988 r.³¹, „[p]rawo to wygasa, gdy zwierzyna przejdzie lub przeleci poza granice państwa. Natomiast zwierzęta w stanie wolnym niebędące zwierzyną nie są przedmiotem żadnego prawa podmiotowego. Są to przedmioty materialne, ale nie rzeczy. Są one niczyje. Zwierzęta

²⁵ W. Pawlak, *Komentarz do art. 53 i 54*, [w:] *Kodeks cywilny. Część ogólna. Komentarz do wybranych przepisów*, red. J. Gudowski, LEX/el. 2018.

²⁶ J. Gudowski, J. Rudnicka, G. Rudnicki, S. Rudnicki, *Komentarz do art. 182*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3: *Własność i inne prawa rzeczowe*, red. J. Gudowski, Warszawa 2016, s. 365.

²⁷ E. Gniewek, *Komentarz do art. 45*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Legalis 2019; E. Niezbecka, *Komentarz do art. 45*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1: *Część ogólna*, red. A. Kidyba, LEX/el. 2012. W aktualnym stanie prawnym obowiązują pewne ograniczenia w tym zakresie. Przykładem może być zakaz wprowadzania do obrotu psów i kotów poza miejscami ich chowu lub hodowli oraz wymóg posiadania zezwolenia na utrzymywanie psa rasy uznawanej za agresywną. Na ten temat zob. E. Niemiec, M. Nowakowska, *Hodowla rasowych psów i kotów a ochrona zwierząt – analiza polskich rozwiązań prawnych*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2017, vol. 108, s. 87–101; M. Duraj, *Rasy niebezpieczne psów w prawie polskim i w prawie niektórych landów niemieckich*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2012, nr 11, s. 32–46.

²⁸ T.j. Dz.U. 2020, poz. 1683 ze zm., dalej: Pr.ł.

²⁹ Zob. rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 11 marca 2005 r. w sprawie ustalenia listy gatunków zwierząt łownych (Dz.U. 2005, nr 45, poz. 433).

³⁰ Zdaniem A. Pązika (*Komentarz do art. 2*, [w:] A. Pązik, M. Słomski, *Prawo łowieckie. Komentarz*, LEX/el. 2015) pojęcie zwierząt żyjących w stanie wolnym powinno być rozumiane szerzej niż pojęcie zwierząt dziko występujących, o których mowa w art. 5 pkt 15a ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t.j. Dz.U. 2020, poz. 55 ze zm.). Według tego autora pojęcie to powinno obejmować „wszystkie istoty, które nie pozostają pod faktyczną kontrolą konkretnych osób fizycznych, prawnych czy innych jednostek organizacyjnych”.

³¹ III CZP 22/88, LEX nr 3474.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

w stanie wolnym, nie będąc rzeczami, lecz przedmiotami materialnymi niczymi, stają się rzeczami przez zawładnięcie nimi (żywymi lub martwymi) i objęcie w posiadanie samoistne oraz przedmiotami prawa własności”. Po wejściu w życie ustawy o ochronie zwierząt pogląd ten zachowuje swą aktualność, z tym jednak zastrzeżeniem, że z chwilą zawładnięcia zwierzęciem żyjącym w stanie wolnym staje się ono przedmiotem własności, ale nie staje się rzeczą³². Nie zmienia to oczywiście faktu, że w opisanej sytuacji do takiego zwierzęcia w sprawach nieuregulowanych w ustawie o ochronie zwierząt należy odpowiednio stosować przepisy dotyczące rzeczy (art. 1 ust. 2 u.o.z.).

Przywoływane już wielokrotnie unormowania art. 1 ust. 1 i 2 u.o.z. prowadzą w swej istocie do ograniczenia wykonywania uprawnień właścicielskich wobec zwierząt. Na treść tego prawa składa się uprawnienie do korzystania ze zwierzęcia (w tym także uprawnienie do pobierania pożytków) oraz uprawnienie do rozporządzania zwierzęciem. Trzeba mieć jednak na względzie, że sposób posługiwania się zwierzęciem musi odpowiadać wymogom jego humanitarnego traktowania (art. 5 u.o.z.), tj. traktowania uwzględniającego potrzeby zwierzęcia i zapewniającego mu opiekę i ochronę (art. 4 pkt 2 u.o.z.). Nie ma w tym nic nadzwyczajnego, ponieważ na właściciela każdej rzeczy nakładane są przecież rozmaite ograniczenia w zakresie korzystania z niej i rozporządzania nią. Właściciel może korzystać z rzeczy w granicach określonych przez ustawy i zasady współżycia społecznego oraz zgodnie ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem swego prawa (art. 140 k.c.). Ograniczenia na właścicieli zwierząt nakłada przede wszystkim ustawa o ochronie zwierząt, która różnicuje je w zależności od kategorii zwierząt. Generalnie jednak każde zwierzę wymaga humanitarnego traktowania, a człowiek jest mu winien poszanowanie, ochronę i opiekę (art. 1 ust. 1 zd. 2 oraz art. 5 u.o.z.). Wymóg ten konkretyzuje się w postaci różnego rodzaju nakazów i zakazów (np. generalny zakaz zabijania zwierząt). Naruszenie ich jest sankcjonowane i może skutkować np. orzeczoną przez sąd przepadkiem zwierzęcia lub zakazem posiadania wszelkich zwierząt³³.

PODSUMOWANIE

Podsumowując przedstawione ustalenia, należy podkreślić, że dereifikacja zwierząt nie oznacza ich personifikacji ze skutkiem w postaci upodmiotowienia³⁴. Co za tym idzie zwierzęta nie posiadają zdolności prawnej. Ustawodawca może to zmienić, podmiotowość prawna jest bowiem właściwością normatywną. Jednak z oczywistych względów przyznanie zwierzętom zdolności nabywania oraz posiadania praw skutkowałoby potrzebą ustanowienia dla nich kuratora, co wiązałoby się z licznymi i bardzo poważnymi komplikacjami natu-

³² Por. W. Daniłowicz, *Prawo polowania*, Warszawa 2018, s. 279 i n.

³³ Szerzej na ten temat: W. Jedlecka, *Z problematyki własności zwierząt*, [w:] *Własność w prawie i gospodarce*, red. U. Kalina-Prasznic, Wrocław 2017, s. 145–157; K. Piernik-Wierzbowska, *Systematyka i zagadnienie własności zwierząt oraz ich statusu prawnego w kontekście problematyki odpowiedzialności za szkody przez nie wyrządzone*, „*Studia Iuridica Toruniensia*” 2015, vol. 16, s. 225–233; E. Niemiec, *Status zwierzęcia w polskim prawie cywilnym a ochrona humanitarna zwierząt – wybrane przykłady nieadekwatności*, [w:] *Prawo zwierząt do ochrony przed cierpieniem. Wybrane problemy*, red. J. Helios, W. Jedlecka, Toruń 2019, s. 113–131.

³⁴ Jak słusznie stwierdził M. Nazar (*op. cit.*, s. 138), „[p]rawo podmiotowe, *ex definitione* może być związane tylko z podmiotem, nie zaś z obiektem, który podmiotowości (osobowości) prawnej w sensie normatywnym nie ma. Coś co nie jest rzeczą, nie staje się *ipso iure* podmiotem stosunku prawnego. Element przedmiotu stosunku cywilnoprawnego mogą stanowić nie tylko rzeczy [...], zaś podmiotowość prawna jest cechą normatywną przyznawaną przez normę prawną”.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

ry praktycznej. Warto więc podkreślić, że ochrona zwierząt nie wiąże się z koniecznością wyposażania ich w prawa podmiotowe. Przedmiotowy cel można osiągnąć, wprowadzając nakazy właściwych zachowań ludzi względem zwierząt oraz skutecznie egzekwując wynikające z nich obowiązki. W każdym razie konstrukcja prawa podmiotowego nie jest jedynym instrumentem, za pomocą którego można efektywnie chronić wartość, jaką jest dobrostan zwierząt³⁵.

Wobec powyższego zgłaszane czasem przez obrońców zwierząt postulaty prawnej personifikacji zwierząt należy odrzucić jako niepotrzebne, nierealne i godzące w „ustabilizowany i racjonalny porządek systemu prawa”³⁶. Ich uzasadnieniem są zwykle względy natury etycznej, motywy emocjonalne oraz liczne, często bardzo drastyczne przypadki znęcania się nad zwierzętami. To ostatnie świadczy jednak o słabości aparatu państwa, a nie o potrzebie przyznania zwierzętom praw podmiotowych. Dlatego ważniejsze (nawet od samego zabiegu normatywnej dereifikacji zwierząt) jest zwiększenie skuteczności egzekwowania przestrzegania obowiązujących już przepisów, których celem jest ochrona zwierząt. Na poparcie zasługują również propozycje *de lege ferenda*, zakładające np.: wprowadzenie zakazu stosowania niektórych technologii wykorzystywanych obecnie w produkcji zwierzęcej; wygaszanie niektórych gałęzi produkcji zwierzęcej; wzmocnienie finansowe i kadrowe Inspekcji Weterynaryjnej; poszerzenie kompetencji organizacji społecznych statutowo zajmujących się ochroną zwierząt. Ponadto należy podejmować starania mające na celu podnoszenie świadomości społecznej w przedmiotowym obszarze³⁷. Nie ulega bowiem wątpliwości, że więcej pożytku dla poprawy losu zwierząt i środowiska w ogóle przynoszą obecnie akcje promujące dietę wegańską niż forsowanie nowych konstrukcji prawnych.

Jeśli zaś chodzi o opinie, w których prezentowany tu pogląd oceniany jest jako anachroniczny, to w prosty sposób można je falsyfikować. Większość z nich opiera się bowiem na ogólnych hasłach, które niewiele wnoszą do dyskursu prawniczego. Zwykle nie zawierają one propozycji konkretnych rozwiązań legislacyjnych ani omówienia ich ewentualnych implikacji dla funkcjonowania całego porządku prawnego oraz stosunków społecznych. Najczęściej autorzy takich opinii domagają się upodmiotowienia zwierząt bez jednoczesnego, precyzyjnego wskazania, których konkretnie grup zwierząt ten zabieg miałby dotyczyć oraz jakie konkretnie uprawnienia miałyby im przysługiwać³⁸. Ponadto opinie te jedynie pozornie są

³⁵ Por. uwagi dotyczące tzw. refleksów prawnych: Z. Radwański, *Koncepcja praw podmiotowych osobistych*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1988, z. 2, s. 15.

³⁶ Zob. M. Nazar, *op. cit.*, s. 139. Podobnie E. Łętowska, *op. cit.*, s. 86–92; R. Kmiecik, „Dereifikacja” zwierząt czy antropomorfizm prawniczy?, [w:] *Prawna...*, s. 185–187; G. Rejman, *Ochrona prawna zwierząt*, „Studia Iuridica” 2006, vol. 46, s. 256; A. Ławniczak, *Ideologia praw zwierząt*, „Studia Erasmiana Wratislaviensia” 2010, z. 4, s. 450–454; H. Izdebski, *Prawa zwierząt czy prawo zwierząt?*, [w:] *Status zwierzęcia. Zagadnienia filozoficzne i prawne*, red. T. Gardocka, A. Gruszczyńska, Toruń 2012, s. 31–42; M. Goettel, *op. cit.*, s. 47; A. Nałęcz, *Ochrona zwierząt a postęp cywilizacyjny*, [w:] *Wpływ przemian cywilizacyjnych na prawo administracyjne i administrację publiczną*, red. J. Zimmermann, P.J. Suwaj, Warszawa 2013, s. 676; W. Radecki, *op. cit.*, s. 53–54.

³⁷ M. Stefaniuk, *Environmental Awareness in Polish Society with Respect to Natural Resources and Their Protection (Overview of Survey Research)*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2021, vol. 30(2), s. 357–375.

³⁸ Zob. np. J. Białocerkiwicz, *Status prawny zwierząt. Prawa zwierząt czy prawna ochrona zwierząt*, Toruń 2005, s. 264–267; A. Brezcko, *Od rzeczy do podmiotu. Praktyczne implikacje etyki ochrony zwierząt*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2013, z. 14, s. 17–28; A. Elżanowski, T. Pietrzykowski, *Zwierzęta jako nieosobowe podmioty prawa*, „Forum Prawnicze” 2013, nr 1, s. 24–27; T. Pietrzykowski, *Problem podmiotowości prawnej zwierząt z perspektywy filozofii prawa*, „Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria” 2015, nr 2, s. 253–258; D. Pro-

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

---

postępowe, gdyż nie przewidują żadnej jakościowej różnicy w ochronie zwierząt. Najlepiej świadczy o tym fakt, iż dopuszcza się w nich utrzymanie „utrwalonych w kulturze form eksploatacji zwierząt” (jak np. hodowla i zabijanie na cele żywnościowe, eksperymenty naukowe, utrzymywanie w ogrodach zoologicznych), co oznacza, że w przypadku upodmiotowienia zwierząt, podobnie jak obecnie, zakres ich humanitarnej ochrony nadal byłby determinowany potrzebami człowieka.

BIBLIOGRAFIA

LITERATURA

- Białocerkiewicz J., *Status prawny zwierząt. Prawa zwierząt czy prawna ochrona zwierząt*, Toruń 2005.
- Breczko A., *Od rzeczy do podmiotu. Praktyczne implikacje etyki ochrony zwierząt*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2013, z. 14, DOI: <https://doi.org/10.15290/bsp.2013.14.01>.
- Daniłowicz W., *Prawo polowania*, Warszawa 2018.
- Duraj M., *Rasy niebezpieczne psów w prawie polskim i w prawie niektórych landów niemieckich*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2012, nr 11.
- Dzik J., *Zoologia. Różnorodność i pokrewieństwa zwierząt*, Warszawa 2015.
- Elżanowski A., Pietrzykowski T., *Zwierzęta jako nieosobowe podmioty prawa*, „Forum Prawnicze” 2013, nr 1.
- Gniewek E., *Komentarz do art. 45, [w:] Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Legalis 2019.
- Goettel M., *Sytuacja zwierzęcia w prawie cywilnym*, Warszawa 2013.
- Grabowska B., *Zmiany relacji człowiek–zwierzę, czyli cena postępu*, „Kultura i Wartości” 2014, nr 2.
- Gruszecki K., *Rybacko-śródlądowe. Komentarz*, Warszawa 2020.
- Gudowski J., Rudnicka J., Rudnicki G., Rudnicki S., *Komentarz do art. 182, [w:] Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3: *Własność i inne prawa rzeczowe*, red. J. Gudowski, Warszawa 2016.
- Izdebski H., *Prawa zwierząt czy prawo zwierząt?*, [w:] *Status zwierzęcia. Zagadnienia filozoficzne i prawne*, red. T. Gardocka, A. Gruszczyńska, Toruń 2012.
- Janowski M., *Status prawny zwierząt a ich kategoryzacja biologiczna*, „Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej” 2020, nr 4, DOI: <https://doi.org/10.36280/AFPiFS.2020.4.29>.
- Jedlecka W., *Z problematyki własności zwierząt*, [w:] *Własność w prawie i gospodarce*, red. U. Kalina-Prasznic, Wrocław 2017.
- Kąkol P., *Biologia. Kompendium*, Warszawa 2010.
- Kmieciak R., *„Dereifikacja” zwierząt czy antropomorfizm prawniczy?*, [w:] *Prawna ochrona zwierząt*, red. M. Mozgawa, Lublin 2002.
- Kruk E., *Polish and Estonian Regulations on Homeless (Stray) Animals*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2021, vol. 30(1), DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/sil.2021.30.1.145-166>.
- Ławniczak A., *Ideologia praw zwierząt*, „Studia Erasmiana Wratislaviensia” 2010, z. 4.
- Łętowska E., *Dwa cywilnoprawne aspekty praw zwierząt: dereifikacja i personifikacja*, [w:] *Studia z prawa prywatnego. Księga pamiątkowa ku czci Profesor Biruty Lewaszkiewicz-Petrykowskiej*, red. A. Szpunar, Łódź 1997.
- Nałęcz A., *Ochrona zwierząt a postęp cywilizacyjny*, [w:] *Wpływ przemian cywilizacyjnych na prawo administracyjne i administrację publiczną*, red. J. Zimmermann, P.J. Suwaj, Warszawa 2013.
- Nazar M., *Normatywna dereifikacja zwierząt – aspekty cywilnoprawne*, [w:] *Prawna ochrona zwierząt*, red. M. Mozgawa, Lublin 2002.
- Niemiec E., *Status zwierzęcia w polskim prawie cywilnym a ochrona humanitarna zwierząt – wybrane przykłady nieadekwatności*, [w:] *Prawo zwierząt do ochrony przed cierpieniem. Wybrane problemy*, red. J. Helios, W. Jedlecka, Toruń 2019.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

---

- Niemiec E., Nowakowska M., *Hodowla rasowych psów i kotów a ochrona zwierząt – analiza polskich rozwiązań prawnych*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2017, vol. 108, DOI: <https://doi.org/10.19195/0137-1134.108.7>.
- Niezbecka E., *Komentarz do art. 45*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1: *Część ogólna*, red. A. Kidyba, LEX/el. 2012.
- Pawlak W., *Komentarz do art. 53 i 54*, [w:] *Kodeks cywilny. Część ogólna. Komentarz do wybranych przepisów*, red. J. Gudowski, LEX/el. 2018.
- Pazdan M., *Pozycja prawna zwierząt*, [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1: *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Legalis 2012.
- Pązik A., *Komentarz do art. 2*, [w:] A. Pązik, M. Słomski, *Prawo łowieckie. Komentarz*, LEX/el. 2015.
- Piernik-Wierzbowska K., *Systematyka i zagadnienie własności zwierząt oraz ich statusu prawnego w kontekście problematyki odpowiedzialności za szkody przez nie wyrządzone*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2015, vol. 16.
- Pietrzykowski T., *Problem podmiotowości prawnej zwierząt z perspektywy filozofii prawa*, „Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria” 2015, nr 2.
- Probucka D., *Prawa zwierząt*, Kraków 2015.
- Radecki W., *Ustawy o ochronie zwierząt. Komentarz*, Warszawa 2015.
- Radwański Z., *Koncepcja praw podmiotowych osobistych*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1988, z. 2.
- Rejman G., *Ochrona prawna zwierząt*, „Studia Iuridica” 2006, vol. 46.
- Skowrońska-Bocian E., Warciński M., *Komentarz do art. 45*, [w:] *Kodeks cywilny*, t. 1: *Komentarz. Art. 1–449¹⁰*, red. K. Pietrzykowski, Legalis 2020.
- Stefaniuk M., *Environmental Awareness in Polish Society with Respect to Natural Resources and Their Protection (Overview of Survey Research)*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2021, vol. 30(2), DOI: DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/sil.2021.30.2.357-379>.
- Tokarski R., *Konceptualizacja zwierząt w potocznej świadomości językowej*, [w:] *Prawna ochrona zwierząt*, red. M. Mozgawa, Lublin 2002.
- Walczak M., *Czy owad to zwierzę?*, „Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies” 2015, nr 1.
- Zaporowska Z., *Odpowiedzialność za zwierzę jako produkt niebezpieczny*, „Rejent” 2009, nr 1.

NETOGRAFIA

- Kręgowce*, [w:] *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/kregowce;3927415.html> [dostęp: 19.04.2021].
- Zwierzę*, [w:] *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/zwierze;4002515.html> [dostęp: 19.04.2021].
- Zwierzę*, [w:] *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/zwierze;2547682.html> [dostęp: 19.04.2021].
- Zwierzę*, [w:] *Wielki słownik języka polskiego*, https://wsjp.pl/index.php?id_hasla=12-128&id_znaczenia=4610116&l=26 [dostęp: 19.04.2021].

AKTY PRAWNE

- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o ochronie zwierząt (t.j. Dz.U. 1932, nr 42, poz. 417).
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 11 marca 2005 r. w sprawie ustalenia listy gatunków zwierząt łownych (Dz.U. 2005, nr 45, poz. 433).
- Ustawa z dnia 25 lutego 1932 r. w sprawie zmiany rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o ochronie zwierząt (Dz.U. 1932, nr 29, poz. 287).
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. 2020, poz. 1740).
- Ustawa z dnia 18 kwietnia 1985 r. o rybactwie śródlądowym (t.j. Dz.U. 2019, poz. 2168).
- Ustawa z dnia 13 października 1995 r. – Prawo łowieckie (t.j. Dz.U. 2020, poz. 1683 ze zm.).
- Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt (t.j. Dz.U. 2020, poz. 638).
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t.j. Dz.U. 2020, poz. 55 ze zm.).

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

---

Ustawa z dnia 20 lipca 2017 r. – Prawo wodne (t.j. Dz.U. 2020, poz. 310 ze zm.).

ORZECZNICTWO

Orzeczenie SN z dnia 9 marca 1973 r., I CR 58/73, LEX nr 2711470.

Uchwała SN z dnia 12 kwietnia 1988 r., III CZP 22/88, LEX nr 3474.

UMCS